

Preklad z druhej ruky v slovenskej literatúre. K vymedzeniu pojmu a rozšírenosti prekladateľskej metódy

EVA BUBNÁŠOVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV

ABSTRAKT

Preklad z druhej ruky zaujíma v dejinách slovenského prekladu významné miesto, hoci ide o jednu z doposiaľ málo reflektovaných oblastí translatologického výskumu. Autorka štúdie predstavuje rozkolísanosť v používaní tohto pojmu, najmä problematickosť vymedzenia voči nepriamemu a podveršovému prekladu. Zároveň načrtáva jeho fungovanie v slovenskej prekladateľskej praxi. Na základe spracovania záznamov Slovenskej národnej bibliografie uvádza východiskové a sprostredkovateľské jazyky v rozličných obdobiach vývoja v 20. storočí. Štúdia vychádza zo širšie koncipovanej práce k problematike, v ktorej sa autorka venuje aj praxeologickým aspektom prekladu z druhej ruky, faktoru vydavateľa a konkrétnym textovým analýzám.

Preklad z druhej ruky je v slovenskej translatológii jednou z málo spracovaných oblastí výskumu, hoci v našom kultúrnom priestore ide o pomerne využívanú prekladateľskú metódu. Mnohí ho považujú za „nevyhnutné zlo“,¹ iní jedným dychom dodávajú, že „z času na čas sa s ním vždy znovu stretneme“.² O akom objeme literatúry však hovoríme? O akých jazykoch? O akých obdobiach v dejinách slovenského prekladu? Na tieto otázky sa pokúsime odpovedať v predkladanej štúdii, ktorá vychádza zo širšie koncipovanej práce zaoberajúcej sa danou problematikou.³ Sústreďíme sa na vybrané aspekty prekladu z druhej ruky, najmä na jeho aplikáciu v slovenskej literatúre 20. storočia.

PREKLAD Z DRUHEJ RUKY V TRANSLATOLÓGII

Hoci má preklad z druhej ruky ako translatologický pojem v slovenskom myslení o preklade svoje miesto, jeho používanie sprevádza nejednotnosť a rozkolísanosť. Niektorí hovoria o nepriamom preklade, iní o sekundárnom, ďalší ako preklad z druhej ruky označujú preklad z podstročnikov. Preklad z druhej ruky spadá pod rodový pojem prekladu. Ten môžeme klasifikovať na základe rozličných kritérií. Z hľadiska formy realizácie rozlišujeme preklad ústny (t. j. tlmočenie) a preklad písomný. Podľa charakteru jazykov vstupujúcich do procesu translácie rozlišujeme preklad interlingválny (medzijazykový), intralingválny (vnútrojazykový) a intersemiotický (me-

dziznakový). Iným kritériom je dĺžka komunikačného kanálu medzi východiskovým a cieľovým textom. Tu v zásade rozlišujeme dva typy prekladu: preklad priamy a preklad nepriamy.

Priamy preklad je preklad vyhotovený podľa originálu. Nepriamy preklad je naopak preklad, ktorý vychádza z inej predlohy ako originálu. Medzi text východiskový (Tv) a text cieľový (Tc) sa pri nepriamom preklade dostáva akýsi „medzitext“ (mT). Týmto textom analogicky zodpovedajú jazyk východiskový (Jv), jazyk cieľový (Jc) a „medzijazyk“ (mJ), ktorý má sprostredkujúcu funkciu:

$$\text{Tv (Jv)} \text{ ——— } \text{mT (mJ)} \text{ ——— } \text{Tc (Jc)}$$

Obr. 1: Nepriamy preklad

Pritom platí, že cieľový text sa v princípe vždy môže stať sprostredkujúcim textom (Ts) pre potreby ďalšej komunikácie, ktorá nadväzuje na komunikáciu primárnu. Komunikačnú situáciu pri nepriamom preklade možno teda znázorniť nasledovne:

$$\text{Tv} \text{ ——— } \text{Tc} = \text{Ts} \text{ ——— } \text{Tc} (= \text{Ts} \text{ ——— } \text{Tc} = \text{Ts} \dots)$$

Obr. 2: Komunikačná situácia pri nepriamom preklade

Popovič vo svojom diele *Originál/preklad* definuje priamy preklad nasledovne: „Preklad používajúci za predlohu bezprostredne a výhradne text originálu (Opak: preklad nepriamy, čiže „z druhej ruky“). Priamy kontakt s originálom je jedine správny a nevyhnutný princíp prekladateľovej práce, na druhej strane však túto zásadu nemožno absolutizovať; prekladateľ môže hľadať poučenie v iných, cudzích spôsoboch interpretácie originálu, napr. pri riešení významovo alebo technicky obťažných detailov“.⁴ Hoci v definícii prekladu z druhej ruky Popovič hovorí o použití už „hotového prekladu do jazyka známeho“⁵ pri priamom preklade (ako opaku nepriameho prekladu) nie je rôznosť jazykov explicitne formulovaná a samostatné heslo pre nepriamy preklad neexistuje. Vôbec nie je zrejmé, v akom vzťahu tieto tri typy prekladu vlastne sú. Rozkolísanosť v používaní pojmu dokumentuje okrem iného aj príspevok v *Revue svetovej literatúry*, ktorý začína slovami: „O preklade z druhej ruky, či nepriamom alebo podriadkovom preklade bola u nás už neraz reč.“⁶

V Popovičovej *Teórii umeleckého prekladu* sa preklad z druhej ruky chápe ako „prekladateľská komunikácia prostredníctvom osvojenia si už hotových prekladov. Komunikačný kanál prekladov ‚z druhej ruky‘ vedie spravidla cez jazykovo veľmi blízke alebo favorizované jazyky“⁷ a autor ho nazýva aj sekundárnym prekladom. Na inom mieste ho definuje ako „preklad sprostredkovaný iným prekladom. Vzniká vtedy, ak prekladateľ nepozná jazyk originálu a miesto priameho kontaktu s jazykovo neprístupným originálom použije už hotový preklad do jazyka známeho“.⁸ Preklad z druhej ruky je teda preklad, ktorý zásadne využíva už pred ním vytvorený preklad originálu do iného, tretieho jazyka.

Pri preklade z druhej ruky sa do procesu komunikácie dostávajú viac než dva jazyky, čím sa zásadne líši od všetkých ostatných typov prekladu, kde do vzťahu vstu-

pujú *len* dva jazyky, dve kultúry, dve reality. Paralelu má v „tlmočení z druhej ruky“, v pilotáži.

S originálom však prekladateľ nepracuje ani v prípade podriadkového, resp. podveršového prekladu, označovaného aj preklad z podstročnikov.⁹ Tento typ doslovného prekladu sa využíva v prípade, že prekladateľ nepozná jazyk originálu, pričom však nepracuje s prekladom do iného jazyka. Spolupracuje s jazykovo kompetentným odborníkom, ktorý mu pripraví filologický, doslovný preklad diela – riadok po riadku, verš po verši. Filologickú informáciu v prípade poézie spravidla sprevádza aj informácia o rýme, rytme, prozodickom systéme, rozdelení prízvukov. Hoci aj tu ide o preklad sprostredkovaný iným textom, nemôžeme pri ňom uplatniť Popovičovú definíciu prekladu z druhej ruky. Kameňom úrazu ostáva nepriamy preklad. Ak pri priamom preklade pracuje prekladateľ priamo s originálom a nepriamy preklad je jeho opakom, potom by mal pri nepriamom preklade prekladateľ pracovať s predlohou inou ako originál. Táto definícia však nevyklučuje predlohu v cieľovom jazyku, akou je napríklad podstročník. Preto navrhujeme nasledovný model klasifikácie: Nepriamy preklad ako nadradený pojem pre všetky typy prekladov, pri ktorých prekladateľ nepracuje priamo s originálom, pričom preklad z druhej ruky a podveršový preklad možno chápať ako dve odlišné kategórie, ktoré nepriamy preklad do svojho sémantického poľa zahŕňa. Preklad z druhej ruky a nepriamy preklad možno použiť ako synonymá len v istých kontextoch.

S trochou zveličenia možno povedať, že preklad z druhej ruky sa narodil zarovno s prekladáním. Najväčší rozmach dosahoval pravdepodobne v období osvietenstva, keď sa do popredia dostávali národné jazyky. V európskych literatúrach s vlastným literárnym jazykom ide predovšetkým o obdobie 18. – 19. storočia, v závislosti od konkrétnej literatúry.¹⁰ Hoci preklad z druhej ruky existoval v praxi, chýbalo mu teoretické uchopenie. Preklad bol celé stáročia zaznávaný a aj všeobecné translatologické teórie vznikali pomerne neskoro. Ani potom sa však preklad z druhej ruky nedostal do centra translatologického záujmu, dokonca ani na jeho perifériu: „Preklad z druhej ruky si zo strany kritikov, teoretikov a historikov prekladu doposiaľ vyslúžil minimum pozornosti. [...] Ak je preklad len úbohým napodobením, načo sa zaoberať úbohými napodobeniami úbohých napodobení?“¹¹ Na nazeranie na preklad (a tým aj na preklad z druhej ruky) malo veľký dosah vnímanie originálu. Napríklad vo Francúzsku 16. až 18. storočia bolo bežné, že prekladatelia nielenže neuvádzali meno autora, ale originálny text upravovali podľa ľubovôle tak, aby sa zapáčil čitateľom¹² (išlo teda skôr o voľné adaptácie alebo variácie na motívy pôvodného textu bohato využívajúce naturalizačné postupy). Ak teda neexistoval pojem originálu, ťažko sa bolo možné zaoberať prekladom z druhej ruky. To samozrejme neznamená, že preklad z druhej ruky neexistoval. Naopak, voľné zachádzanie s originálom ešte znásobovalo posuny v cieľovom texte.

Hoci vydavatelia i prekladatelia v predhovoroch uvádzali, že nepracovali priamo s originálom, ba v niektorých prípadoch dokonca preklad z druhej ruky otvorene kritizovali,¹³ neexistovalo pre tento jav ustálené pomenovanie. Až so vznikom modernejších translatologických teórií postupne vznikala potreba jeho zadefinovania. Hovoríme však až o období 20. storočia. Väčšinou ide o priekopnícke práce a ich

vznik podmieňuje postavenie danej národnej literatúry v systéme svetovej literatúry, jej kontakty s inými literatúrami, prekladateľská orientácia a metódy. V kontexte nemeckej literatúry (pre ktorú dlhú dobu zohrávala sprostredkujúcu úlohu francúzska literatúra) bola prvým pokusom podať komplexnejší prehľad o preklade z druhej ruky štúdia Marce Blassneckovej *Frankreich als Vermittler englisch-deutscher Einflüsse in der Literatur des 17. – 18. Jahrhunderts* z roku 1934.¹⁴ Autorka však fenomén nijako špecificky nepomenúva, hovorí len o sprostredkovacej úlohe francúzskych prekladov pri recepcii anglických diel (*Frankreich als Vermittler*). Ďalšia práca prišla až v osemdesiatych rokoch: *Übersetzungen aus zweiter Hand. Rezeptionsvorgänge in der europäischen Literatur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert* od Jürgena von Stackelberga. ° Stackelberg tu zároveň ako prvý nemecký teoretik prekladu nazýva jav doslova prekladom z druhej ruky: „V mnohých prácach o porovnávacej literárnej vede sa hovorí o fenoméne, ktorému sa venuje aj predkladaný výskum... Existujú aj knihy, ktoré sa touto témou zaoberajú bez toho, aby sa v nich objavil výraz, ktorý používam ja... Kniha o ‚preklade z druhej ruky‘ podobná tejto podľa môjho vedomia zatiaľ publikovaná nebola. Čo sa tým myslí, by mohlo byť zrejmé. Ide o preklady prekladov, teda o to, čo sa po francúzsky nazýva ‚traductions indirectes.‘“¹⁶ Na Stackelberga ako autora termínu „preklad z druhej ruky“ sa odvoláva aj Michael Schreiber, keď hovorí o jave, „ktorý Jürgen von Stackelberg nazýva prekladom z druhej ruky.“¹⁷

Jürgen von Stackelberg však určite nebol prvým, kto pojem preklad z druhej ruky v odbornej translatologickej literatúre použil. Už Jiří Levý ho spomína vo svojom *Umění překladu*, ktoré po prvýkrát vyšlo v češtine v roku 1963 a následne bolo preložené do nemčiny (1969) pod názvom *Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung* – teda ešte pred Stackelbergom. Hovorí o rovnakom fenoméne ako Stackelberg, hoci neformuluje nijakú definíciu: „Práce na dejinách českého překladu je komplikovaná tím, že i mnozí přední autoři překládali z druhé ruky, nejčastěji přes text německý, v době obrozené také přes verzi polskou.“¹⁸ Levý preklad z druhej ruky rozoberá v rámci podkapitoly Analýza překladu, pričom zdôrazňuje potrebu vedieť, „jaký text byl vlastně prekladateli předlohou.“¹⁹ Zároveň opisuje situácie, keď prekladateľ nepreberá všetko z druhej ruky, ale nepôvodnou predlohou si len „vypomáha“ na miestach, ktoré sú pre neho významovo náročné. Tento zmiešaný typ prekladu neskôr Stackelberg nazýva eklektickým prekladom.²⁰ Ide o prístup, kedy prekladateľ z rozličných predlôh vyberá to, čo mu vyhovuje, a tieto prvky potom spája do viac-menej jednotného celku.

Preklad z druhej ruky je teda celosvetovo rozšírený jav a má pomenovanie aj v iných jazykoch. V princípe sa opakujú názvy, ktoré používame v slovenskej translatológii. V nemčine okrem prekladu z druhej ruky (*Übersetzung aus zweiter Hand*), hovoríme aj o nepriamom preklade (indirekte *Übersetzung*) či druhotnom preklade (*Zweitübersetzung*). V angličtine sa popri obdobnom *second-hand translation* používa tiež označenie nepriamy preklad (*indirect translation*), relé (*relay*) či sprostredkovaný preklad (*intermediate translation*). Francúzština používa už vyššie spomenuté *traductions indirectes*, nepriamy preklad, rovnako ako ruština *вторичный перевод*. Nielen v slovenskej translatológii však vládne nejednotnosť v používaní uvedených pojmov. Napríklad v kontexte anglickej translatológie niektorí navrhujú odlišiť relé

(v zmysle prekladu textu preloženého do tretieho jazyka) od nepriameho prekladu (pri ktorom je sprostredkujúci preklad len medzičlánkom a nie je určený na publikáciu) a tzv. retranslácie (opakovaný preklad do rovnakého jazyka).²¹ Pri väčšine pomenovaní už sám názov implikuje informáciu, že ide o sprostredkovaný kontakt s originálom. Jedným sprostredkujúcim členom sa však komunikačný kanál nepriameho prekladu nemusí končiť. Existujú i preklady z tretej či štvrtej ruky, s úmerne narastajúcim počtom medzičlánkov. Pre kvalitu každého ďalšieho prekladu to má samozrejme svoje dôsledky.

JAZYK V PREKLADE Z DRUHEJ RUKY

„Preklady z druhej ruky sú spravidla viazané jednak na malé jazykovo náročné literatúry, jednak na literatúry jazykovo a etnicky veľmi vzdialené,“ píše Popovič.²² O preklade z druhej ruky teda najčastejšie hovoríme v súvislosti s málo rozšírenými jazykmi, t. j. jazykmi s malým počtom rodených hovorcov, čo je však relatívny a problematický pojem. Samotný počet obyvateľov hovoriacich tým ktorým jazykom totiž nepoukazuje na kvalitu diel, ale *len* na stupeň náročnosti nachádzania kompetentných prekladateľov pre danú jazykovú kombináciu. Je neodškriepiteľné, že nájsť odborníka na jazykový pár francúzština – slovenčina je omnoho jednoduchšie ako na jazykový pár swahilčina – slovenčina. Aj z tohto dôvodu sa teda v prípade vzdialenejších jazykov častejšie objavuje preklad z druhej ruky. Ako príčina sa javí nedostatok kompetentných prekladateľov pre danú jazykovú kombináciu. Úsilie sprostredkovať čitateľom menej známe a vzdialenejšie literatúry často nachádza realizáciu v nepriamom preklade, časovo menej náročnej alternatíve medziliterárneho kontaktu (na rozdiel od dlhodobej cieľenej prípravy prekladateľov pre danú jazykovú kombináciu).

Ak je „prvou rukou“, t. j. jazykom originálu, menej rozšírený jazyk, aký jazyk je „druhou rukou?“ Popovič deleguje za druhú ruku blízke alebo favorizované jazyky. Vo všeobecnosti by teda malo platiť, že ak istý národ využíva pre potreby svojej literárnej komunikácie preklad z druhej ruky, deje sa tak cez jazyk rovnakej jazykovej skupiny (tzn. blízky jazyk), napr. iný slovanský alebo iný germánsky jazyk, alebo cez jazyk, na ktorý sa daná kultúra v danom čase orientuje (tzn. favorizovaný jazyk). Posledná otázka znie, pre aký cieľový jazyk sa preklad z druhej ruky používa. Príslušníci silných jazykových skupín a národov sú pri hľadaní jazykovo kompetentných prekladateľov zdanlivo vo výhode. Ak je vaším materinským jazykom jeden z tzv. svetových jazykov, skôr si ako druhý alebo tretí jazyk osvojíte menej rozšírený jazyk. Na druhej strane, príslušníci menších jazykových spoločenstiev sa väčšinou orientujú na frekventovanejšie jazyky a následne z nich aj viac prekladajú. Orientácia spoločenstva pritom nie je podmienená len literárnymi, ale aj hospodársko-politickými záujmami. Logickým záverom by malo byť, že preklad z druhej ruky sa využíva pri prekladaní z jedného menej rozšíreného jazyka do druhého menej rozšíreného jazyka, pričom sa ako komunikačný kanál využíva blízky alebo favorizovaný jazyk. V prípade prekladu z druhej ruky ide teda o situáciu, keď medzi dvoma jazykovými spoločenstvami existuje len veľmi málo komunikačných kanálov, t. j. len veľmi málo prekladateľov kompetentných pre danú kombináciu. Naproti tomu majú oba z týchto jazykov re-

latívne dobre vyvinutú literárnu komunikáciu s tretím jazykom, ktorý sa následne stáva sprostredkujúcim jazykom.

Preklad z druhej ruky sa však neobmedzuje len na málo rozšírené jazyky. V dejinách takmer každého literárneho jazyka nájdeme historické obdobia, v ktorých daná kultúra masívne využívala preklad z druhej ruky. V Nemecku 17. a 18. storočia sa takmer všetky diela anglickej literatúry preberali cez francúzštinu. Príčiny nepriameho prekladania môžu byť rôzne, vo väčšine prípadov však majú spoločného menovateľa: neprítomnosť kompetentných prekladateľov alebo nedostupnosť originálu. Ak však istá kultúra pociťuje silnú potrebu prekladu nejakého diela (a to aj napriek zvýšenému riziku posunov), voľba padne na preklad z druhej ruky. Impulzom môžu byť, napríklad, dopyt po literatúre istej kultúry, istých témach a žánroch, ktoré v cieľovej kultúre chýbajú; ďalej potreba sprístupniť „klasické“ diela svetovej literatúry čitateľom cieľovej kultúry, potreba stimulovať literárny život cieľovej kultúry ponúknutím podnetov z iných literatúr a iné.²³ Tieto potreby sa v zásade zhodujú s potrebami stimulujúcimi akýkoľvek preklad, pri preklade z druhej ruky je však naliehavosť sprístupnenia textu väčšia než obava pred nežiaducimi posunmi.

PREKLAD Z DRUHEJ RUKY V SLOVENSKEJ LITERATÚRE

Skúmať dejiny prekladu z druhej ruky znamená v prvom rade opierať sa o bibliografický materiál. V počiatočných slovenskej bibliografie bolo priekopníckym činom dielo Ludovíta V. Riznera *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900 s pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou*. Rizner sa jej vydania nedožil a po jeho smrti sa tejto úlohy zhostil Jaroslav Vlček, vďaka ktorému nakoniec v roku 1917 vyšiel v Českej akadémii vied prvý zôšit. Po prvej svetovej vojne boli práva postúpené Matici slovenskej, ktorá Riznerovu bibliografiu vydala v šiestich zväzkoch v rokoch 1927–1934.²⁴ Riznerova bibliografia obsahuje aj inojazyčné diela, ktoré v minulosti na území dnešného Slovenska vychádzali, nakoľko vtedajšia vrstva vzdelancov bola multilingválna. Na rozdiel od vedeckých textov sa však umelecká literatúra spravidla prekladala. Rizner uvádza celú paletu východiskových jazykov: anglický (Shakespeare, Scott), nemecký (Schiller, Goethe), poľský (Sienkiewicz), ukrajinský (Ševčenko), švédsky (Hedenstjern), bulharský (Konstantinov), maďarský (Petőfi), perzský (Háfiz), slovin- ský (Tavčar), grécky (Theokritos), francúzsky (Zola), chorvátsky (Preradović), ruský (Puškin), španielsky (Fernandéz), belgický (Leveleye) či srbský (Lazarević). Vo väčšine prípadov však nejde o knižné preklady, ale o úryvky uverejňované v novinách či časopisoch. Bibliografia ponúka obraz aj o vnímaní prekladu v skúmanom období a o spôsobe zaobchádzania s originálom. Prekladový charakter textu uvádza viacerými spôsobmi: poslovenčil,²⁵ preložil,²⁶ voľne preložil.²⁷ Podobná rôznorodosť pomenovaní pred vznikom teórie prekladu v jednotlivých literatúrach nebola ničím mimoriadnym. Frank-Rutger Hausmann uvádza obdobné označenia („deutschen, verdeutschen, ins Deutsche bringen, vertieren, transferieren, wenden, versetzen, übersetzen“) pre preklad v nemeckom kontexte, pričom za ich príčinu označuje neistotu ohľadom najlepšieho spôsobu prekladania.²⁸ Nie pri všetkých prekladoch však Riznerova bibliografia uvádza, že ide o preklad. Tým menej môžeme očakávať dô-

kladný záznam v prípade prekladov z druhej ruky. Niekoľko záznamov dokladujúcich existenciu prekladu z druhej ruky na našom území v 19. storočí však predsa len obsahuje, napr.:

CASPARI, spis. **nem.**

Nevďačné deti, alebo: Snadnejšie opatrí jeden otec šesť detí, než šesť dietok jedného otca. Prostonárodná báseň. Písal dľa – Benjamin Bonyhay. **Z maďarského** preložil Karol Hrdlička. V Pešti 1867.²⁹

Rizner sa vo svojej bibliografii sústredil najmä na obdobie 19. storočia. Náznaky o situácii v skorších obdobiach podáva elektronická verzia Slovenskej národnej bibliografie z roku 2004 (SNB).³⁰ *Traktát Rabby Samuele Žida* (1756, Trnava, z arabčiny cez maďarčinu) alebo *Prawá Cesta Kříže* (1767, Uherská Skalica, z latinčiny cez francúzštinu). Berúc do úvahy, že slovenčina sa v kodifikovanej podobe začala ustáľovať až koncom 18. storočia, preklad z druhej ruky v nej vlastne existoval od samého počiatku. Pre rozvoj prekladovej tvorby do národného jazyka však nastali priaznivejšie podmienky až po vzniku Československa. Rozmach prišiel po druhej svetovej vojne. Prekladalo sa z európskych, ázijských a dokonca i afrických jazykov. SNB eviduje približne sto východiskových jazykov prekladovej literatúry. Nie všetky tituly však boli preložené priamo z jazyka originálu.

Celkový počet bibliografických záznamov v SNB je 303 910 záznamov. Titulov, kde ako jazyk dokumentu i jazyk originálu figuruje slovenčina (teda pôvodná tvorba), je spolu 36 668. Okrem dokumentov v slovenskom jazyku uvádza SNB aj tituly v českom (12 986), maďarskom (19 477), nemeckom (6987), anglickom (6423), ruskom (1968) jazyku a iných. Na prekladovú tvorbu pripadá 53 448 titulov, z toho 39 822 do slovenského jazyka. (To samozrejme nevyklučuje existenciu nezaevidovaných prekladov, resp. takých, pri ktorých databáza neuvádza jazyk originálu a teda ich nie je možné identifikovať ako preklad.) V 619 prípadoch ide o preklad z druhej ruky, čo zodpovedá dvom percentám celkového objemu evidovaných prekladov. Sedem prekladov pochádza z 18. storočia a štyri nemajú uvedený rok vydania. Za obdobie 1900–2004 tak SNB registruje 608 prekladov z druhej ruky, z toho 75 za obdobie 2001–2004.

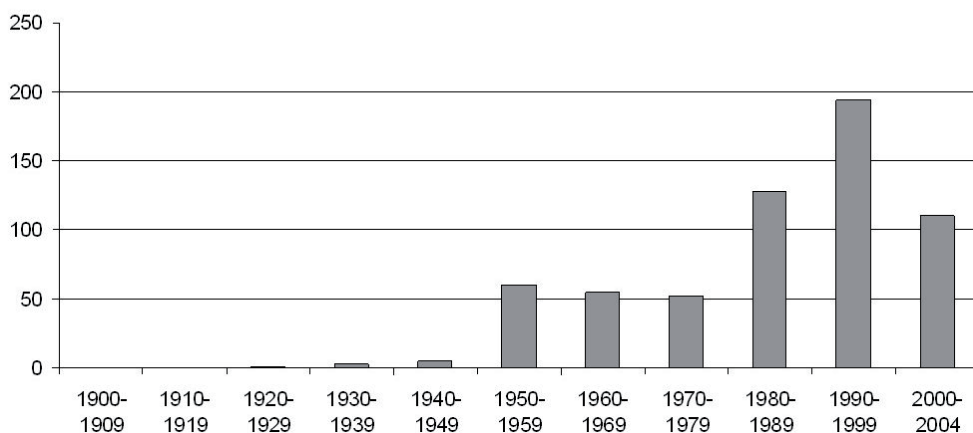
Napriek tvrdeniam o využívaní prekladu z druhej ruky najmä pri prekladaní z exotických jazykov sa v slovenskom kontexte podľa spracovaných údajov ako najčastejšie východiskové jazyky pri preklade z druhej ruky paradoxne vyprofilovali angličtina, ruština, francúzština a nemčina. Anglicky a rusky písaná literatúra (popri českej literatúre) sú pritom v slovenskom kultúrnom priestore tými najprekladanejšími literatúrami. Až po nich nasledujú „exotické“ jazyky ako gruzínčina, estónčina alebo čínština. V tomto bode sa náš výskum dostáva do rozporu s Popovičovou charakteristikou prekladu z druhej ruky ako prekladateľského postupu z jazykovo neprístupného originálu, čo by sa v zásade malo dotýkať práve menej rozšírených jazykov. Otvára sa tak pred nami otázka: Ak istý jazyk figuruje ako najčastejší jazyk prekladu vôbec, a teda existuje preň dostatočný počet kompetentných prekladateľov, prečo sa pri ňom uplatňuje preklad z druhej ruky?

Funkciu sprostredkovateľa plnia v slovenskom kontexte najmä tri jazyky, ktoré z historického pohľadu členia dejiny prekladu z druhej ruky na dve obdobia: obdobie

ruského prostredníctva (do roku 1989) a obdobie česko-nemeckého prostredníctva. Ruština ako blízky slovanský jazyk sa po roku 1945 stala aj favorizovaným jazykom. Existovalo dosť kompetentných prekladateľov, i vďaka rusofilskej orientácii 19. storočia, keď „Ján Kollár koncipoval svoje úvahy a názory o slovanskej vzájomnosti“.³¹ Prvenstvo ruštiny ako sprostredkujúceho jazyka súvisí okrem iného s rozmachom prekladov z literatúr národov ZSSR, ktoré sa takmer automaticky prekladali do ruštiny, takže boli jazykovo aj omnoho prístupnejšie. Cez ruštinu sa preložili takmer všetky tituly prekladané nepriamo z literatúr pobaltských krajín, zakaukazských a stredoázijských štátov, rovnako ako niekoľko čínskych a anglických titulov. Nemecké sprostredkovanie sa uplatňovalo pri anglických origináloch, ale aj v prípade talianskych, fínskych či francúzskych diel a časti ruských pôvodín. Pri najprekladanejších literatúrach zohrávala úlohu prostredníka česká predloha. Okrem sprostredkujúcej funkcie mala čeština a česká translatológia aj suplujúcu funkciu, nahrádzala domácu tradíciu. Existencia spoločného štátu v druhej polovici 20. storočia len posilnila spoluprácu aj na poli prekladateľskom.

Preferencia jazyka predlohy súvisí okrem spoločensko-politickej situácie aj s vývojom literárneho trhu a jeho orientáciou. Kým do roku 1989 prevláda orientácia na krásnu literatúru národov ZSSR a z nej vyplývajúce prvenstvo ruštiny ako sprostredkujúceho jazyka, po roku 1989 sa najprekladanejším typom textu stáva príručka a najvyužívanejšími sprostredkujúcimi jazykmi čeština a nemčina. Začína sa uplatňovať trhové hospodárstvo a snaha minimalizovať náklady. Nie je však pravdou, že by sa preklad z druhej ruky dostával do úzadia a bol využívaný čoraz menej. Práve naopak. Kým v období 1950–1980 mal objem prekladov z druhej ruky relatívne stabilnú úroveň (približne 55 titulov ročne), v osemdesiatych rokoch produkcia vzrástla na 128 a v deväťdesiatych rokoch dokonca na 194 titulov za rok. Aktuálna evidencia SNB naznačuje, že trend sa nemení ani v novom tisícročí. Len za jeho prvé štyri roky vyšlo 110 prekladov z druhej ruky.³²

Preklad z druhej ruky 1900 - 2004

Viac než tri štvrtiny evidovaných prekladov z druhej ruky vznikli v druhej polovici 20. storočia, teda v období rozmachu prekladovej tvorby ako takej. Preklad z druhej ruky päťdesiatych rokov charakterizuje pomerne široká paleta východiskových jazykov. Sprostredkujúcimi jazykmi v tomto období sú jednoznačne čeština a ruština ako blízke jazyky, pre ktoré existuje dostatok kompetentných prekladateľov. V šesťdesiatych rokoch k sprostredkujúcim jazykom pribúda nemčina. Osemdesiate roky možno nazvať rozkvetom „ruského prostredníctva“. Zo 128 prekladov z druhej ruky viedlo 110 práve cez ruštinu. Práve v tomto období nastáva nevidaný rozmach prekladania z pobaltských, zakaukazských a stredoázijských literatúr. V prípade pobaltských literatúr takmer každý rok vychádzalo jedno dielo.³³ Väčšina prekladov z uvedených literatúr sa uskutočnila práve v tomto čase, z niektorých sa dokonca prekladalo len v osemdesiatych rokoch a vo všetkých prípadoch išlo o preklad z druhej ruky (afgánčina, albánčina, buriatčina, darginčina). Deväťdesiate roky znamenajú radikálny obrat vo výbere východiskových aj sprostredkujúcich jazykov. Najčastejším jazykom originálu sa stáva angličtina (58 %), nemčina, francúzština a španielčina. Pobaltskú literatúru reprezentuje jediný preklad z litovčiny, stredoázijskú rovnako jediný preklad z abcházštiny. Namiesto ruštiny funguje ako najvyužívanejší sprostredkujúci jazyk nemčina (predovšetkým pri anglických tituloch), čeština a angličtina. Začiatok nového tisícročia kopíruje vývoj deväťdesiatych rokov. Najfrekvencovanejšími východiskovými jazykmi sú podľa dostupných údajov prekvapujúco angličtina, francúzština a nemčina. Zo sprostredkujúcich jazykov sa najviac využíva nemčina a čeština. Ruština zaznamenáva vo funkcii prostredníka absolútny prepád. Ako tretí najpoužívanejší sprostredkujúci jazyk figuruje v tomto období poľština.

Kým obdobie do roku 1989 bolo z hľadiska prekladu z druhej ruky obdobím literatúr ZSSR a ruštiny ako sprostredkujúceho jazyka, v deväťdesiatych rokoch začína prevládať orientácia na západ. Vo funkcii sprostredkovateľa sa využíva viac jazykov, z ktorých výraznejšiu pozíciu si uchovávajú len nemčina a čeština. Hoci zmena orientácie má nesporne mnoho výhod a pomohla zaplniť medzeru v prekladovej tvorbe z anglosaských či hispánskych literatúr, došlo zároveň k zastaveniu prekladateľskej aktivity zo zakaukazských či stredoázijských literatúr a to v mnohých prípadoch aj napriek tomu, že postupom času na Slovensku vyrástli kompetentní prekladatelia aj z týchto literatúr. Z arménskej literatúry bolo napríklad do slovenčiny preložených celkom 16 titulov. Posledný preklad z druhej ruky bol vydaný v roku 1987. Po ňom nasledovali ešte knižné preklady priamo z arménčiny, avšak posledný v roku 1989. Do roku 2004 Slovenská národná bibliografia žiadny iný knižný preklad z arménskeho jazyka neviduje.

Najpočetnejšiu skupinu z hľadiska prekladu z druhej ruky tvorí v slovenskom kontexte umelecká literatúra. Po druhej svetovej vojne totiž v slovenskej literatúre vznikla potreba „dohnať zameškané“³⁴, často aj pomocou prekladov z druhej ruky. V päťdesiatych rokoch vyšiel v nepriamom preklade Defoeov *Robinson Crusoe*, Gogoľov *Taras Bulba*, Hugovi *Robotníci mora*, *Chalúpka strýčka Toma* od Beecher-Stoweovej i *Rozprávky z Tisíc a jednej noci*. Druhý vrchol zaznamenáva umelecká literatúra prekladu z druhej ruky v osemdesiatych rokoch, teda v čase rozmachu prekladania z literatúr národov ZSSR. V deväťdesiatych rokoch rapídne stúpa počet prekladov

z druhej ruky v oblasti náučnej literatúry, najmä vďaka publikovaniu rozličných príručiek. Originál je zväčša anglický a prekladá sa cez nemčinu alebo češtinu. Aj medzi umeleckými textami však možno sledovať z hľadiska prekladu z druhej ruky odlišnosti v dynamike vývoja. V prípade poézie má preklad z druhej ruky nízky, ale stabilný profil, pri románe a dráme zaznamenávame dva vrcholy – v päťdesiatych, resp. šesťdesiatych a v osemdesiatych rokoch, teda v období ruského prostredníctva. Nepriamy preklad rozprávok prekvitá v deväťdesiatych rokoch, predovšetkým zásluhou „disneyoviek“. Najmä v žánri rozprávky však jasne vstupujú do procesu prekladu dva odlišné typy sprostredkovateľského textu: „verné“ predlohy a „adaptačné“ predlohy. V prvom prípade ide o klasický preklad z druhej ruky a prekladateľ pracuje s textom, ktorý by aspoň rámcovo mal zachovávať zásadu textovej úplnosti. V druhom prípade prekladateľ často pracuje s predlohou, ktorá je adaptáciou originálneho textu. Pritom platí, že adaptačné postupy sa uplatnili už pri preklade do sprostredkovateľského jazyka a slovenský prekladateľ ich bezo zmeny prenáša do domáceho kontextu. Takýto text buď vytvára ilúziu ekvivalentnosti napr. odvolávaním sa na zvukné meno autora (to je prípad mnohých vydaní rozprávok H. CH. Andersena, bratov Grimmovcov atď.), alebo vôbec nemá ambíciu vystupovať ako funkčný ekvivalent originálu a jasne uvádza, že ide o prerozprávanie.

Záverom by sme sa mohli vrátiť k vyjadreniu Ľubomíra Feldeka, ktorý v roku 1976 napísal: „Preklad z druhej ruky bol kedysi, keď komunikácia medzi národnými kultúrami bola obťažnejšia, bežným zjavom. ... V našom vzdelanom storočí je tento typ prekladu na ústupe. ... Literatúru viacerých národov a národností Sovietskeho zväzu prekladáme napríklad ešte stále cez ruštinu, obdobne sa prekladá literatúra menej známych ázijských alebo afrických národov cez niektorý zo svetových jazykov. ... ani v blízkej budúcnosti preklad z druhej ruky ešte tak ľahko nevyhynie.“³⁵

Dnes sa však zdá, že z blízkej budúcnosti sa stala budúcnosť vzdialenejšia. Hoci preklad z druhej ruky sa v súčasnosti využíva väčšmi pri popularizačných textoch a hoci v mnohých prípadoch nepriamych prekladov umeleckej literatúry ide o preklady adaptácií, aj naďalej ostáva využívanou metódou sprostredkovávania inojazyčných textov. Na posúdenie ostáva otázka, nakoľko je táto metóda odôvodniteľná.

LITERATÚRA

- ¹ I. Slimák na besede o preklade z druhej ruky 14. 12. 1983. In: DVOŘÁKOVÁ – ŽIARANOVÁ, Ružena: Utrpenie prekladateľa z druhej ruky. In: *Revue svetovej literatúry*, roč. 20, 1984, č. 4, s. 95.
- ² FELDEK, Ľubomír: *Z reči, do reči*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977, s. 68.
- ³ JAVORKOVÁ, Eva: *Preklad z druhej ruky v slovenskej literatúre 20. storočia*. (Diplomová práca). Bratislava: FiFUK, 2009.
- ⁴ POPOVIČ, Anton: *Originál/preklad: Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran, 1983, s. 233.
- ⁵ Tamže, s. 230.
- ⁶ DVOŘÁKOVÁ – ŽIARANOVÁ, Ružena: Utrpenie prekladateľa z druhej ruky. In: *Revue svetovej literatúry*, roč. 20, 1984, č. 4, s. 95.
- ⁷ POPOVIČ, Anton: *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran, 1975, s. 285.
- ⁸ POPOVIČ, Anton: *Originál/preklad: Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran, 1983, s. 230.
- ⁹ Tamže, s. 223.
- ¹⁰ Porov. GRAEBER, Wilhelm – ROCHE, Geneviève: *Englische Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts in französischer Übersetzung und deutscher Weiterübersetzung: Eine kommentierte Bibliographie*. Tübingen: J.B. Metzler, 1982, s. 100.

- gen: Max Niemeyer Verlag, 1988, s. 201.
- ¹¹ „Relay translation has received very little attention by either critics, theoreticians or historians of translation. [...] If translation is a poor copy, then why discuss poor copies of poor copies?“ In: BAKER, Mona – SALDANHA, Gabriela (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London; New York: Routledge, 2009, s. 230.
- ¹² Porov. STACKELBERG, Jürgen von: Blüte und Niedergang der „Belles Infidèles.“ In: KITTEL, Harald (hrsg.): *Die literarische Übersetzung. Stand und Perspektiven ihrer Erforschung*. Berlin: Erich Schmidt, 1988, s. 16–17.
- ¹³ Porov. WILLENBERG, Jennifer: *Distribution und Übersetzung englischen Schrifttums im Deutschland des 18. Jahrhunderts*. München: K. G. Saur, 2008, s. 103–104.
- ¹⁴ Porov. GRAEBER, Wilhelm: Eklektisches Übersetzen II: Georg Christian Wolfs „Mährgen von der Tonne“ zwischen Swifts englischem Original und van Effens französischer Übersetzung. In: SCHULTZE, Brigitte (hrsg.): *Die literarische Übersetzung: Fallstudien zu ihrer Kulturgeschichte*. Berlin: Erich Schmidt, 1987, s. 63.
- ¹⁵ Porov. tamže.
- ¹⁶ „In vielen Arbeiten zur vergleichenden Literaturwissenschaft ist von dem Phänomen die Rede, dem die folgenden Untersuchungen gelten. [...] Es gibt auch Bücher, die dem Thema gelten, ohne daß der Ausdruck, den ich verwende, darin vorkommt. [...] Ein Buch über „Übersetzungen aus zweiter Hand“ wie dieses gibt es meines Wissens noch nicht. Was damit gemeint ist, dürfte klar sein. Es geht um Übersetzungen von Übersetzungen, also das, was man französisch „traductions indirectes“ nennt.“ In: STACKELBERG, Jürgen von: *Übersetzungen aus zweiter Hand : Rezeptionsvorgänge in d. europ. Literatur vom 14. bis zum 18. Jh.* Berlin; New York: de Gruyter, 1984, s. vii.
- ¹⁷ „[...] sei auch das Phänomen erwähnt, das Jürgen von Stackelberg Übersetzung aus zweiter Hand nennt.“ SCHREIBER, Michael: *Übersetzung und Bearbeitung : Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1993, s. 51.
- ¹⁸ LEVÝ, Jiří: *Umění překladau*. Praha: Pyramida, 1983, s. 201; porov. GRAEBER, Wilhelm: Eklektisches Übersetzen II: Georg Christian Wolfs „Mährgen von der Tonne“ zwischen Swifts englischem Original und van Effens französischer Übersetzung. In: SCHULTZE, Brigitte (hrsg.): *Die literarische Übersetzung: Fallstudien zu ihrer Kulturgeschichte*. Berlin: Erich Schmidt, 1987, s. 61.
- ¹⁹ Tamže.
- ²⁰ Porov. STACKELBERG, Jürgen von: Eklektisches Übersetzen I : Erläutert am Beispiel einer italienischen Übersetzung von Salomon Geßners Idyllen. In: SCHULTZE, Brigitte (hrsg.): *Die literarische Übersetzung: Fallstudien zu ihrer Kulturgeschichte*. Berlin: Erich Schmidt, 1987, s. 54.
- ²¹ Porov. BAKER, Mona – SALDANHA, Gabriela (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London; New York: Routledge, 2009, s. 230.
- ²² POPOVIČ, Anton: *Originál/preklad: Interpretačná terminológia*. Cit. d., s. 230.
- ²³ Porov. WINCZER, Pavol: Funkcie prekladov z poľskej literatúry v slovenskej kultúre od r. 1945. In: *Slavica Slovaca (monotematické číslo). Problém prekladu*, 1985, č. 4, s. 339.
- ²⁴ Porov. RIZNER, Ludovít V.: *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900 s pripojenou bibliografiou archeologickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel I.* Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1929, predhovor J. Vlček.
- ²⁵ Porov. tamže, s. 81.
- ²⁶ Porov. tamže, s.165.
- ²⁷ Porov. RIZNER, Ludovít V.: *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900 s pripojenou bibliografiou archeologickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel III.* Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1932, s. 1.
- ²⁸ HAUSMANN, Frank-Rutger: Im Schatten der Zypressen-Deutsche Übersetzungen aus dem Italienischen von ca. 1470 bis 1730. In: AREND-SCHWARZ, Elizabeth – KAPP, Volker (hrsg.): *Übersetzungsgeschichte als Rezeptionsgeschichte: Wege und Formen der Rezeption italienischer Literatur im deutschen Sprachraum vom 15. bis 20. Jahrhundert*. Marburg: Hitzeroth, 1993, s. 13.
- ²⁹ RIZNER, Ludovít V.: *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900 s pripojenou bibliografiou archeologickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel I.* Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1929, s. 237.

- ³⁰ NÁRODNÝ BIBLIOGRAFICKÝ ÚSTAV SNK MARTIN: *Slovenská národná bibliografia – Knihy, Série B – S* [CD-ROM]. Bratislava: Albertina income. Aktualizácia 2 v novembri 2004.
- ³¹ LESŇÁKOVÁ, Soňa: Funkčnosť prekladov z ruskej klasickej literatúry pre formovanie slovenskej národnej literatúry (Próza). In: *K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1993, s. 16.
- ³² Spracované podľa SNB. Nízke hodnoty v prvej polovici 20. storočia sú skôr dôsledkom nedostupnosti údajov, nie absencie prekladu z druhej ruky.
- ³³ Porov. TESARŇOVÁ, Jana: Preklady z pobaltských literatúr na Slovensku. In: *K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry slovenskej akadémie vied, 1993, s. 134.
- ³⁴ POPOVIČ, Anton: *Teória umeleckého prekladu*. Cit. d., s. 58.
- ³⁵ FELDEK, Lubomír: Preklad z druhej ruky. In: *Romboid*, roč. 11, 1976, č. 3, s. 23.

SECOND-HAND TRANSLATION IN THE SLOVAK LITERATURE. ON THE TERM SPECIFICATION AND APPLICATION OF TRANSLATION METHOD

**Second-hand translation. Relay. Function analysis. Slovak context. 20th century.
Translation practise. Source – mediating - target languages.**

Relay translation takes an important place in the history of Slovak translatology, although there has not been paid enough attention to the phenomenon yet. The author of the study presents the discussion and discrepancy in using the term “second-hand translation” as not clearly defined next to the terms “indirect translation” or “filological translation”. She also outlines the position of second-hand translation in the history of Slovak translation practice. As an outcome of processing the database of Slovak national bibliography, she names the source and mediating language at various stages of the history, concentrating on the 20th century period. The study is being published as a follow up of a broader work on second-hand translation in the Slovak literature of the 20th century, which also dealt with the publisher’s aspect and presented detailed shift analyses.

Mgr. Eva Bubnášová
Ústav svetovej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
eva.bubnasova@gmail.com